

ТҮККИЗ ЮЗ БИРИНЧИ (1495-1496) ЙИЛ ВОКЕАЛАРИ

Султон Хусайн Бойкаро мирзо Хуросондан Хисор устига лашкар тортиб, кишда Тирмиз тўгрисига келди. Султон Масъуд мирзо ҳам лашкар йигиб, Тирмизга рўпара келиб ўтирди. Хисравшоҳ ўзи Кундузни маҳкам килиб, иниси Валини лашкарга юборди. Кишнинг аксарини сув ёқасида ўтказдилар, нарига ўта олмадилар. Султон Хусайн мирзо ишби-лармон ва тажрибали подшоҳ эди. Кундуз сари дарё юкорисига кўчди.

Рўпарасидаги лашкарни гофил колдириб, Абдуллатиф баҳши бошлик беш-олти юз уддабурон одамларини Килиф кечигига юборди. У лашкар хабар топгунча, Абдуллатиф баҳши тайин бўлган эл билан Килиф кечигидан ўтиб, сув ёқасини эгал-лади. Бу хабар Султон Масъуд мирзога етиб боргач, Вали Хисравшоҳ бу кечган одамларнинг устига бормокка харчанд ҳаракат қилди, Султон Масъуд мирзонинг кўрқоклигидан ёки Валининг тескариси бўлган Боки Чағониёнийнинг раъйига қараб, бу кечган лашкарнинг устига юрмади. Лашкар тартибсиз йўсинда Хисор сари қайтди.

Султон Хусайн мирзо сув кечиб, Ба-диуззамон мирзо ва Иброҳим Хусайн мирзони, Мухаммад Валибек ва Зуннун аргунни Хисравшоҳ устига хужумчи қисм килиб юборди. Музаффар мирзо ва Мухаммад Бурундук барлосни Хатлон устига жўнатди. Ўзи Хисор устига келди. Яқин борганда хабар топдилар.

Султон Масъуд мирзо Хисорда турмокнинг йўлини тополмай, Камруд анхори ёқалаб, юкори Сири тоғ йўли билан иниси Бойсункур мирзо қошига — Самарқандга кетди. Вали ҳам Хатлон сари йўл тортди. Хисор кўргонини Боки Чағониёний, Махмуд барлос ва Қўчбекнинг отаси Султон Аҳмад беркитдилар.

Ҳамза Султон ва Махдий Султон бир неча йилдан бери Шайбонийхондан айрилиб келиб, Султон Махмуд мирзо хиз-матида эдилар. Барча ўзбаклари билан Мухаммад дуглат Султон Хусайн дуглат ва жами Хисор вилоятида ўтирган мўғуллар билан бу таҳликада Коратегин сари йўл тортдилар. Султон Хусайн мирзо бу хабарларни эшитиб, Абулмуҳсин мирзони ва баъзи йигитларни Камруд дараси юкорисига, Султон Масъуд мирзо ортидан юборди. Тор дарага қирган пайтда ортидан етиб борган бўлсалар-да, лекин айтарли иш ҳам қила олмадилар. Бирок, Мирзобек фарангибоз (ўкотар) унда қилич билан иш кўрсатади.

Иброҳим тархон, Яъқуб Айюб, яна баъзи лашкар Ҳамза Султон ва мўғулларнинг устига Коратегинга юборилди. Коратегинда кейинидан етиб урушдилар. Лекин улар Султон Хусайн мирзонинг илгор қисмини босиб, бекларнинг аксарини қўлга тушириб, яна қўйиб

юбордилар.

Хисордан ўша чикканларидан кейин Хамза Султон, Махдий Султон, Хамза Султоннинг угли Мамоқ Султон, Муҳаммад дуглат (сўнгралар Муҳаммад Хисорий сифатида машхур бўлиб эди), Султон Хусайн дуглат ва бу султонларга тааллуқли ўзбаклар, Хисор вилоятида яшаб турган Султон Махмуд мирзо навкарлари бўлган мўғуллар бизни деб рамазон ойида Андижонга келдилар.

У пайтда теурий султонлар расми билан тўшак устида ўтиргандим. Хамза Султон билан Махдий Султон ва Мамоқ Султон келганларида, бу султонларнинг таъзимига ўрнимдан туриб, тўшакдан тушиб, султонлар билан кўришдим. Султонларни ўнг кўл томонимга ўтиргиздим. Муҳаммад Хисорий бошлиқ барча мўғуллар келдилар. Барчаси мулозимликни ихтиёр қилдилар.

Султон Хусайн Бойқаро мирзо келиб Хисор кўргонини камал қилди. Лахм казимок, кўргон олмоқ, тош урмоқ ва тошотар қозон қурмокнинг пайида кечаю қундуз ором ва қарори йўқ эди. Тўрт-беш ерда лахм қаздирди. Шаҳар томон дарвоза ёнидан қазилган лахм анча илгарилариди. Кўргон эли ҳам лахм қазиб, бу лахмни топдилар. Кўргонликлар юқоридан буларга томон тутун хайдадилар. Хужумчилар тешиқни бер-қитқач, тутун юқорига — кўргон элининг ўзларига қайтиб, кўргон эли ўлим вахи-масида лахмдон қочиб қикдилар. Охири кўза-кўза сув келтириб қуйиб, ташқи элни лахмдан қочирдилар. Яна бир маротаба бир туда илдам йигитлар қикиб лахм устидаги йигитларни қочирдилар. Яна Хусайн Бойқаро мирзо тушган шимол тарафдан тошотар қозон қуриб, қўп тош билан уриб, қалъанинг бир бурчаги-даги миноранинг ичини уйдилар. Хуфтон намози пайтида қалъанинг қунгирадор устунни учди. Баъзи йигитлар тезлик қилиб урушга рухсат сўрадилар. Султон Хусайн мирзо „Кечаси бўлди“, деб рухсат бермади. Тонг отқунча кўргон эли қалъанинг учган устунини тўла таъмирлаб, қайтадан тиклаган эдилар. Эртаси уруш ҳам бўлмади. Бу икки ой, икки ярим ойда дўқ-пўписа ва қалъа тешиқ, сарқўб тикламоқ ва тош отмоқдан бошқа тузук уруш бўлмади.

Бадиуззамон мирзо ва Хисравшоҳ устига юборилган лашқар қисми Қундуз-дан уч-тўрт йигит қуйроқ тушганда Хисравшоҳ бор қишиси билан аслаҳаланиб, Қундуздан қикиб, орада қўниб, Бадиуззамон мирзо ва лашқарининг устига бостириб қелди. Булар — шунча мир-қозлар ва шунча сардор беклар аскарлари Хисравшоҳнинг қишларидан икки қисса ортик бўлмас-да, бир ярим қисса-дан қўпроқ бўла туриб қўчиб, эҳтиётқорлик дея қандакдан қикмадилар. Хисравшоҳнинг яхши-ёмон, қатта-қичик навқари тўрт-беш мингча эди. Хисравшоҳ бу ўтар бебақо дунё учун ва қетар навқари бевафо учун шунча ёмонлик ва бадномликни ихтиёр қилиб қанда мунча зулм ва адолатсизлик қилмоқни ўзига шир қилиб, қатта-қатта вилоятларга эга бўлиб, шунча қўп навқар ва савдар саклаш тутумини қилиб, балқи сўнгралар навқар ва мулозимлари йигирма-ўттиз мингга етиб, вилоятлари ва ноқиялари ўз подшоқи ва мирқозларидан ортиб, умрида эришган қалабаси шу бўлди. Шу туфайли Хисравшоҳ ва тобеларининг номи сардорликка қикиб, мардона бўлдилар. Қандакдан қикмаганлар кўрқокликда ном қикариб, юраксизлик билан афсона бўлдилар. Бадиуззамон мирзо ундан қўчиб, бир неча манзил қўниб Толиқоннинг Олгу тоқига қелиб тушди. Хисравшоҳ Қундуз кўргонида эди. Ташқаридан уларга қавф солиб туриш учун иниси Валини бир туда қасур йигитлари билан Ишқамиш, Фу-лул ва у тоғ этақларига юборган эди. Яна Муқиб Али кўрқи бир даста бақодир йигитларни олиб қелиб, Қатлон дарёсининг ёқасида буларнинг одамларига учраб, уларни енгиб, бир қуруқ қишини асир қилиб, бир неча бошни қесиб қетди. Сўнги навбат бунинг қасдига Сайдим Али эшиқога, иниси Қулибек ва Бақлул Айюб бир қисм қучли йигитлар билан қелиб, Анбарқўх этақида

Хожачангол мавзесида Хуросон лашкари кўчган ма-хали тўкнашадилар. Кўп киши етиб Сайдим Али ва Кулбобони, яна бир гурух йигитларни асир олди.

Бу хабар Султон Хусайн мирзога етишди. Бунинг устига Хисорнинг бахор ёгинлари сабабидан лашкар ҳам ташвиш-дан холи эмасди. Яраш учун ичкилардан Махмуд барлос чикиб келди. Ташкаридан Хожа Пир баковул, улуг оғалар ҳамда мавжуд бўлган созанда ва хофиз-лар келиб, Султон Махмуд мирзонинг Хонзодабегимдан бўлган катта кизини Султон Абусаид мирзонинг киз набираси Поянда Султонбегимдан бўлган Хайдар мирзога олиб, Хисор устидан кўзгалиб Кундуз сари юзландилар. Кундузга келиб ҳам бир оз сиёсат килган бўлиб шаҳарни камал килдилар. Охири Бадиуззамон мирзо орага тушиб, ярашиб, ич-кари-ташкари тушган йигитларни алмаштириб кайтиб кетдилар. Хисравшоҳнинг бунчалик улгаймоғи-га, бунча хадди сигмас ишларни килмоғига Султон Хусайн мирзонинг икки маротаба келиб ҳам уни енга олмай кайтмоғи сабаб бўлди. Султон Хусайн мирзо Балхга етганда Мовароуннахр вилояти маслахати учун Балхни Бадиуззамон мирзога бериб, унинг вилояти бўлган Астрободни Музаффар Хусайн мирзога берди. Хар иккаласини Балх ва Астробод хокимлиғига бир мажлисда таъзим — кулук килдирди. Ана шу сабабдан Бадиуззамон мирзо ранжиди. Кейинги шунча йиллик душманликлар ва фитналар-нинг сабаби шу эди.

Ушбу рамазон оғи Самаркандда тархонийлар фитнаси содир бўлди. Шархи шуки, Бойсункур мирзо Хисор беклари ва лашкар сардорлари билан яхши муносабат ва тутумда эди, лекин Самарканд бек ва сипоҳилари билан унчалик эмасди. Шайх Абдулло барлос энг улуг, эътиборли бек эди. Ўғлонлари Бойсункур мирзо оила аҳли билан шунчалик якин ва кадрдон эдиларки, уларни ошиқлик ва маъшуқликка ўхшатар эдилар. Тархон беклари ва баъзи Самарканд беклари шу сабабларга кўра, Бойсункур мирзодан ранжидилар.

Дарвеш Мухаммад тархон Бухородан келиб, Султон Али мирзони Каршидан келтириб, подшоҳ кўтариб, Боғи Навга келди. Бойсункур мирзо шу ерда эди. Бойсункур мирзони навкар-савдаридан айириб туткун тарзида арқа келтирдилар. Иккала мирзони бир жойга ўтиргиз-дилар. Кечкурун, намози дигарда Бойсункур мирзони Кўксаройга чиқариб катл этиш хае'л ид а эдилар. Бойсункур мирзо тахорат олмок бахонаси билан Бўстон саройининг шарқи-шимол тарафидаги бир уйга кирди. Эшик оғзида тархонийлар тургандилар. Мирзо билан Мухаммад Кули кавчин, Хасан шарбатчи бирга кир-дилар. Кисматни карангки, мирзо тахо-ратга кирган уйнинг орқа тарафида фа-кат гишт тахлаб чиқилган эшиги бўлиб, ундан ховли орқали ташкарига чиқилар экан. Дархол бу гиштларни йикитиб, ар-книнг Готфар тарафидаги деворининг сув-чиқар ариги орқали чикиб, иккинчи девордан ошиб Хожа Кафширга, Хожаго Хожа уйига бордилар. Тахоратхона эшигида турганлар бирпасдан сўнг мулох килиб кўрсаларки, мирзо кочиби. Эртасига эрталаб тархонийлар йиглиб Хожаго Хожанинг эшигига бордилар. Хожа: „Йўқдир“ деб, бермайди. Улар ҳам зўрлаб олмайдилар. Чунки жаларнинг хурмат мартабаси зўр олишга йўл кўймас эди. Бир-икки кг дан сўнг Хожа Абдулмакорим, Аҳм Хожибек ва яна баъзи бек, кичик беклар, сипоҳилар ва шаҳар элининг жам аси оммавий хужум килиб Хожани уйдан мирзони келтирдилар; Султон Али мирзони ва тархонийларни арқа камадилар. Арқани бир кун ҳам саклай олмадилар.

Мухаммад Мазид тархон Чоррах дарвозаси билан чикиб кочиби Бухорога борди. Султон Али мирзо билан Дарве; Мухаммад тархон кўлга тушди.

Бойсункур мирзо Аҳмад Хожибекнинг уйида эканида Дарвеш Мухаммад тархонни келтирдилар. Бойсункур мирзо бир-икки сўз сўради. Яхши жавоб бера олмади. Яхши

жавоб бергулик иш килмаган эдики, жавоб берса! Мирзо уни ўлимга буюрди. Дарвеш Мухаммад тархон бетокатликдан устунга ёпишди. Устунга ёпишгани билан кўядиларми?, Катл этдилар. Султон Али мирзони Кўксаройга чикариб кўзларига мил тортишни буюрди. Темурбек солган олий иморатлардан бири Кўксаройдирки, у Самарканд аркида жойлашган. Ажиб хосиятли иморатдир. Темурбек авлодидан хар ким бош кўтариб тахтга ўтирса хам бунда ўтиради, хар ким тахт орзуси билан бош кўйса хам бунда кўяди. Хаттоки, фялон подшоҳни Кўксаройга чикардилар, яъни ўлдирдилар, деган кинояли гап юрарди.

Султон Али мирзони Кўксаройда кўзларига мил тортдилар. Жаррохнинг ихтиёри биланми ё бехосданми наштардан Султон Али мирзонинг кўзларига ҳеч бир зарар етмади. Буни у дархол билдирмади. Султон Али мирзо Хожа Яхёнинг уйига борди. Икки-уч кундан сўнг кочиб, Бухорога — тархонларга борди. Хазрати Хожа Убайдуллох авлодининг орасида бу сабабдан иттифоклик-иноклик пайдо бўлди. Улуги улугига мураббий, кичиги кичигига хомий бўлди.

Бир неча кундан сўнг Хожа Яхё хам Бухорога борди. Бойсункур мирзо лашкар тортиб Бухорога, Султон Али мирзонинг устига юрди. Бухорога якин колганда Султон Али мирзо ва тархон беклари саф тортиб чикдилар. Бир оз уруш бўлди. Галаба Султон Али мирзо тарафида бўлиб, Бойсункур мирзо шикаст топди. Ахмад Хожибек ва яна бир гуруҳ сара йигитлар кўлга тушди, аксариятини ўлдирдилар. Ахмад Хожибекни Дарвеш Мухаммад тархоннинг катли сабабли хурматсизларча катл этдилар.

Султон Али мирзо Бойсункур мирзонинг ортидан дархол Самаркандга юрди. Бу хабар шаввол ойида Андижонга, бизга етиб келди. Биз хам Самарканд умиди билан ўша шаввол ойидаёқ лашкар тортиб отландик. Султон Хусайн мирзо Хисор ва Кундуздан кайтган эди. Султон Масъуд мирзонинг ва Хисравшоҳнинг хотири жам эди. Султон Масъуд мирзо хам Самарканд орзусида Шахрисабз устига келди. Хисравшоҳ иниси Валини Масъуд мирзога кўшди. Уч-тўрт ой Самаркандни уч томондан камал килдик. Хожа Яхё Султон Али мирзо олдидан келиб, орада иттифок ва хамжихатлик ўрнатмокчи бўлди. Кўришмокка рози бўлиб, Самарканддан икки-уч шаръий куйирок Сугд тарафидан мен лашкарим билан бордим. У тарафдан Султон Али мирзо лашкари билан келди. Наридан тўрт-беш киши Султон Али мирзо, беридан тўрт-беш киши билан мен Кўҳак сувининг оралигидан кечиб, от устидаёқ кўришиб, сўрашиб, улар у тараф кетдилар, мен бу тараф келдим.

Мулло Биноийни ва Мухаммад Солиҳни ўшанда Хожа Яхё хизматида кўрдим. Мухаммад Солиҳни ўшанда бир мартагина кўрдим. Мулло Биноий эса кейинчалик анча вақт менинг хизматимда бўлди.

Султон Али мирзо билан кўришганимиздан сўнг, киш якин келиб колган эди, Самарканд эли хам унчалик танқисликни кечираётган эмасди. Шу сабабли мен Андижонга, Султон Али мирзо Бухорога кайтдик.

Султон Масъуд мирзо Шайх Абдулло барлоснинг кизига жуда мойил эди. Уни олиб, мамлакат олишлик дагдагасини кўйиб, Хисорга кайтди. Балки бу келишдан максоди шу бўлгандир.

Шероз ва Канбой мавзеларидан Махдий Султон кочиб, Самаркандга борди. Хамза Султон Зоминдан ижозат билан Самаркандга борди.

давоми бор...